

Çağının Meşrûiyet Kavramları Işığında Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan

Emin Kırkıl*

Özet

XIV.yüzyıl sonlarında Anadolu-Irak ve Azerbaycan'da Türkmen devletlerinin kurulması, Oğuz efsanesinin yeniden canlanmasının işareti olarak algılanabilir. Nitekim bu yeni devletler döneminde ‘‘Cengizi’’ meşrûiyet anlayışı yerini ‘‘Oğuzcu’’ geleneğe bıraktı. Bu konudaki en önemli değişim Akkoyunlu Uzun Hasan Bey döneminde olmuştur.

Bu makale, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in meşrûiyet düşüncesini dayandırdığı temelleri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk meşrûiyet anlayışı, Oğuzcu meşrûiyet, Cengizci meşrûiyet, Türkmenler, Uzun Hasan Bey, Akkoyunlu

ABSTRACT

Revival of Oghuz legend can be a trace after 14th century with the establishment of Turcoman states in the area of Anatolia – Iraq and Azerbaijan. Consequently legitimacy of Genghis mentality has been replaced by Oghuz tradition among those new States. The most significant transformation of this subject experienced during the reign of Uzun Hassan, the Sultan of Aqqoyun. This paper examines that Uzun Hassan Beg interpreted the legitimacy and concepts used by himself linked with this idea.

Keywords: İdea of Turks' legitimacy, legitimacy of Oghuz, legitimacy of Genghiz, Turkomans, Uzun Hassan Beg, Aqqoyunlu

Giriş

Hicrî 828 (1424/1425) yılında Amid'de dünyaya gelen Uzun Hasan'ın çocukluk ve ilk gençlik yılları Akkoyunlu Beyliği'nin hanedan kavgaları içinde geçmiştir¹. Babası Ali Beyin beylik mücadelesinde başarısız kaldığı bu dönem Uzun Hasan için oldukça sıkıntılı geçmiştir². Bu iç mücadeleler sonrasında ağabeyi Cihangir'in Akkoyunlu Beyi olmasını sağlayan Uzun Hasan, bir müddet sonra Amid'i ve beyliği ele geçirmek suretiyle ilk büyük hamlesini yaptı.

* Yrd. Doç. Dr. ,CBÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, eminkirkil@mynet.com

¹Bu yazıdaki amacımız, Uzun Hasan'ın biyografisini vererek bilinenleri tekrar etmek değildir. Amacımız uygulamaları ve düşünceleri ışığında onun kişiliğini değerlendirmektir. Uzun Hasan'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bakınız; Emin Kırkıl, Uzun Hasan Bey ve Zamani, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1991; John E. Woods, The Aqqoyunlu, Minneapolis&Chicago 1976.

² Ebu-Bekr-i Tıhrânî, Kitab-ı Diyar-ı Bekriyye, nşr. N. Lugal – F. Sümer, Ankara 1962, 151-152.

Kısa sürede Anadolu'nun bütün doğu ve güneydoğu mıntıklarını hakimiyeti altına alarak Akkoyunlu ulusunun birliğini sağladı. 1467'de Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ı kısa bir süre sonra da Timurlu Ebu Said'i ortadan kaldırarak Horasan'a kadar olan bütün toprakların hakimi ve İslâm dünyasının doğudaki en güçlü hükümdarı konumuna yükseldi. Bu başarılarından sonra Memluk ve Osmanlı sultanlıkları Uzun Hasan için nihaî hedef haline geldiler. Özellikle doğuya doğru genişleme eğilimindeki Osmanlılar en ciddi rakip konumunda idi. Uzun Hasan'ın Trabzon işleri ile Karaman veraset meselesine müdahalesi ve Venedik Cumhuriyeti ile ittifak çabaları Osmanlı tehdidini ne kadar derinden hissettiğinin işaretidir³. Nevar ki şarkın zaferlere alışmış bu cihangir hükümdarı, Otlukbeli Meydan Muharebesinde Osmanlılara mağlup olunca âdeta kabuğuna çekilmiştir⁴.

1- Uzun Hasan'ın Tarihî Kişiliği

1478 senesinin hemen başında elli dört yaşında vefat eden Uzun Hasan, iri yapılı, Uzun boylu, sima itibarıyla Türkmen özellikleri taşıyan, neşeli bir karaktere sahipti. Onun en belirgin yanı askerî kişiliği ve muharipliğidir. Nitekim bu özelliği ile dağılmaya yüz tutmuş

Akkoyunlu beyliğini bir imparatorluk seviyesine yükseltmiştir⁵. Şüphesiz onun bu özelliği ilk gençlik yıllarında yaşadığı sıkıntılı dönemle ilgilidir. Önce babası, sonrada ağabeyinin verdiği beylik mücadelesinin içinde yer alan Uzun Hasan bu mücadelelerde deneyim kazanmıştır. Bilhassa babası Ali Bey'in aciz bir karakter sergileyerek mücadeleyi çabuk bırakması, Uzun Hasan'ın mücadelecî kişiliğinin oluşmasında önemli bir etken gibidir. Nitekim o, beylik tahtını elde etmesi için büyük bir uğraş verdiği, ağabeyi Cihangir'in Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ı metbû tanımamasını kabullenemeyerek ağabeyine karşı çıkıp Akkoyunlu beyliğini ele geçirmiştir⁶. Beyliği ve saltanatı süresince hiçbir hükümdarı metbû tanımamış olmakla, selefî olan bütün Akkoyunlu beylerinden ayrı bir özelliğe sahiptir⁷.

Uzun Hasan'ın askerî ve politik kimliğini yansıtan önemli bir özelliği de kendisine büyük askerî ve ekonomik hedefler koymuş olmasıdır. İleride meşrûiyet düşüncesinin izahında da görüleceği gibi, Türk-İslam dünyasının tek hükümdarı olmayı hedeflemiştir. Nitekim o, doğuda kazandığı başarılarından sonra, Osmanlı ve Memlûk sultanlıklarının doğal rakibi oldukları gerçeğini çabuk kavramıştır⁸. Memlûklülerle çatışması, statükoyu değiştirmeyen küçük çaplı birkaç sınır hadisesi dikkate alınmazsa, daha ileri tarihlere ertelenmiş gibi görülmektedir. Osmanlıların Karaman ve Trabzon'a müdahaleleri Akkoyunluları batıdan kuşatılmış bir hale getirmiş olduğu için, ikincisiyle mücadele öncelik kazanmıştır. Üstelik bunun ekonomik boyutları da vardı. Zira bu kuşatılma Akkoyunlu ekonomisi için hayatî önem taşıyan transit ticareti, özellikle de ipek ticaretini tehlikeye düşürmekte idi. hele Osmanlıların Tokat'ta ipek gümrüğü kurmuş olmaları vahametinin boyutunu daha da artırmakta idi⁹. Bunlara ilaveten Osmanlıların Avrupa'daki rakipleri Venedik Cumhuriyeti ile kurulan diplomatik

³ Konuyla ilgili bakınız, Şerafettin Turan, "Fatih Mehmed – Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", Tarih Araştırmaları Dergisi, III/4-5 (1965), 63-138; W. HINZ, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, çev. T. Bıyıklıoğlu, Ankara 1948; Adnan Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", Belleten, XVIII/70 (1954), 179-201; B. Sıtkı Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Kat'î Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması", Belleten, XXI/82 (1957), 261-281, "Fatih Sultan Mehmed – Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", Tarih Araştırmaları Dergisi, II (1964), 67-81.

⁴ Bu tarz bir davranış, Çaldıran mağlubiyetinden sonra Şah İsmail'de de görülür.

⁵ Kemalpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, VII, Fatih Kütüphanesi 4205, 170 a; Münecimbaşı, Sahaifü'l-Ahbar, Esad Efendi Kütüphanesi 2103, 636 a.

⁶ Cihangir ile Uzun Hasan arasında yaşanan bu son olay, Büyük Hun İmparatorluğunun parçalanması sırasında Ho-hen-yah ile kardeşi Chi-chi arasında cereyan eden olayı anımsatmaktadır.

⁷ Uzun Hasan'ın Timur hanedanına karşı bağlılığını bildiren ifadeleri, dedesi Kara Osman'a Diyarbekir havalisinin Timur tarafından tevcih edilmiş olması ile ilgili olup, tamamen diplomatik bir söyleyişten ibarettir.

⁸ Uzun Hasan, Şam ve Mısır hükümdarlarının hakimiyetlerinin meşru olmadığı gibi, Bayındır Han'ın torunu olduğunu belirterek bütün Türklerin hükümdarı olmaya layık yegâne kişinin kendisi olduğunu söylüyordu. Topkapı Sarayı Arşivi, E. 3128 – E. 11602 [Bundan sonra TKS E. Şeklinde verilecektir].

⁹ Karamanoğlu Pir Ahmed'i desteklemek üzere Yusufça Mirza idaresinde sevk edilen Akkoyunlu kuvvetlerinin ilk hedef olarak Tokat'ı vurup, şehrin tartı merkezleri ile transit ipek depolarını tahrip etmeleri dikkat çekicidir. Woods, 129.

ilişkiler ve ittifak bağları Osmanlılarla çatışmayı öncelikli hale getirmektedir. Bütün bunlar Uzun Hasan'ın bölge jeopolitiğini değerlendirmeye çalıştığını göstermektedir¹⁰.

İnanılmaz bir hızla imparatorluk haline gelen Akkoyunlu devleti, saray teşkilatı, merkez yönetimi, toprak yönetimi ve ordu sistemi itibarıyla geleneksel Türk-İslam devletlerine benzemekte idi. Bu devlet işleyişi, bulunduğu saha itibarı ile Cengiz-İlhanlı-Timur devlet uygulamalarının mirasçısı ve devamı niteliğindedir¹¹. Cihanşah'ın ve Ebu Said'in ortadan kaldırılması Akkoyunlu devletinin kurumsallaşması açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bazı araştırmacılar, Uzun Hasan'ın Otlukbeli bozgunundan sonra askerî faaliyetlerine son vermiş olmasını onun devlet kurumlarında düzenlemelere yönelmiş olması ile açıklamalarına rağmen¹² bunların ne olduğunu kaynaklardan takip etmek imkânsızdır. Bununla birlikte Uzun Hasan'ın kurumsallaşma ve merkezileşme yolunda ciddi adımlar attığı, devlet kurumları ve bunların uygulamalarında bir standart oluşturmaya çalıştığına dair kaynaklarımızda bazı ip uçları vardır. Onun bu çabaları özellikle başkentin Tebriz'e naklinden sonra yoğunlaşmış olmalıdır ki bu durum Karakoyunlu ve bir kısım Timurî bürokrat kadrolarının Akkoyunlu sistemine dahil edilmiş olması ile ilgilidir¹³. Bu dönüşümün nihaî amacına ulaşamamasının en önemli nedeni şüphesiz, Karakoyunlu ulusunu oluşturan boy ve oymakların Akkoyunlu topluluğuna dahil olması ile *tribal* yapının güçlenmesidir. Nitekim Uzun Hasan'ın ölümünden sonra yaşanan çalkantılı dönemde, bu aşiret beyleri devletin önemli mevkilerini ellerinde tutmayı başardılar¹⁴.

Osmanlı belgelerinde *Hasan Padişah Kanunları* olarak anılan kanunlar, bu meşhur Akkoyunlu hükümdarının devlet idaresinde yaptığı düzenlemeler arasında en iyi bilinenidir¹⁵. Doğu Anadolu, Irak, Azerbaycan ve Fars'taki bir çok yerleşim birimi için ayrı ayrı hazırlanmış olan bu kanunnameler iyi bir tahrir çalışmasının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu kanunnamelerin en belirgin yanı *bac* ve *tamga* gibi ticarî vergilerin çok geniş bir yer tutmasıdır. İslam dünyasının doğusu ile batısı arasında işleyen transit ticaret yolunun büyük bir kısmının Akkoyunlu denetim altında olduğu düşünülecek olursa, bu düzenlemeye şaşırılmamak gerekir. Bununla birlikte Uzun Hasan kanunnameleri, ekonomik hayatı büyük ölçüde hayvancılığa dayalı bozkır yaşamını sürdürmeye alışmış toplumunun sosyal ve ekonomik hayatında ciddi değişiklikler yapmayı amaçlamıştır. Bu dönüşüm devletin kurumsallaşması ile paralel merkezî bir idare ve yerleşik bir toplum oluşturmaya hedeflemiştir. Bu gerçekleştirilmiş olsa idi, Uzun Hasan'ın ölümünden sonra yaşanan ve devletin yıkılışını hazırlayan boy beyleri arasındaki iktidar mücadelesi önlenebilirdi. Hele dedesi Kara Yülük Osman'a atfedilen ve Cengiz Han'ın düşüncelerini andıran; *Türklük ve bağımsızlıkların devamının ancak göçebelikle mümkün olacağı* yollu öğüt¹⁶ hatırlandığında, Akkoyunlu düşüncesindeki dönüşümün büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Onun bu kanunları öylesine kabul görmüştür ki Osmanlılar bu beldeleri fethettikten Uzun bir süre sonra bile yürürlükte kalmıştır¹⁷.

¹⁰ Uzun Hasan'ın bu değerlendirmesinin çok başarılı olduğu söylenemez. Zira Osmanlılar karşısında şiddetle ihtiyaç duyduğu top ve ateşli silahları temin edebileceği Venedik ile serbest bir bağlantı noktası olmadığı gibi müttefiki Venedik, Osmanlıları batıda meşgul edememiş hatta ticarî kaygılarla, onunla barış anlaşması imzalamıştır.

¹¹ Bütünüyle Akkoyunlu kurumlarını gösteren özel kaynaklara sahip bulunmuyoruz. Bu konuda Devvanî'nin Arz-name adlı eseri özellikle ordu ve kısmen de saray teşkilatıyla ilgilidir. Tetkikler bakımından İ. H. Uzunçarşılı'nın, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal hemen hemen konusunda tektir.

¹² İ. H. Uzunçarşılı, 271.; V. Minorsky, "A Civil and Military Review in Fars in 881/1476", BSOAS, X, - [Turkmenica 3] - (1942)741-778; "The Aq-Qoyunlu and Land Reforms", BSOAS, XVII, - [Turkmenica 11] - (1955)449-462.

¹³ WOODS, 120.

¹⁴ Şehirli, özellikle İranlı unsurun idarî sistemdeki etkinliği hususunda Yakup döneminde Gazi İsa Saveci'nin konumu hemen hemen bir istisnadır. Oysaki Akkoyunluların ardılları Safevîler döneminde devlet kurumları sürekli olarak Türkmen ve İranlı grupların hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Safevî dönemindeki bu çekişmeler için, R. M. Savory, "The Principal Offices of the Safawid State During the Reign of Ismail I" BSOAS, XXIII (1960), 91-105; "The Principal Offices of the Safawid state During the Reign of Tahmasp I" BSOAS, XXIV (1961), 65 - 85, adlı çalışmalara bakılabilir.

¹⁵ Bu kanunnameler için bakınız; Ö. L. Barkan, "Osmanlı Devrinde Ak-koyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar" Tarih Vesikaları Dergisi, I/2-3, 91-197.

¹⁶ Yazıcıoğlu ALİ, Tarih-i Âl-i Selçuk, Topkapı Sarayı Revan Ktp. No: 1390, 15 a.

¹⁷ E. Kırkıl, 121. Osmanlı metinlerinde Hasan Padişah Kanunu ifadesi ile eski uygulamalar atıfta bulunulması, söz konusu kanunların Safevîler döneminde de yürürlükte olduğunu göstermektedir.

2- Uzun Hasan ve Meşrûiyet

Uzun Hasan tarafından çok kısa sürede gerçekleştirilen başarılar, bir taraftan kendisini Cengiz ve Timur gibi büyük fatihlerin halefi konumuna getirirken öte yandan Akkoyunlu beyliğini, yaylak-kışlaklardan ve transit geçen tacirlerden haraç almak için çatışan küçük göçer aşiretler grubundan, evrensel egemenlik, uluslararası askerî ittifaklar ve

kıtalararası ekonomik ilişkilerle ilgili bir islamî dünya gücüne dönüştürdü¹⁸. Bu değişim kendisini en çok Uzun Hasan'ın meşru egemenlik izahlarında göstermektedir. Bilindiği gibi Cengiz Handan sonra Türk-İslam dünyasının hemen tamamında hakimiyetin meşrûiyet kaynağı Cengiz ailesi olmuştur. Nitekim Timur'un Cengiz soyundan bir kukla sultan bulundurması ile Karakoyunlu Kara Yusuf'un oğlu Pir Budak'ı Celayirli Sultan Ahmed'e evlatlık vermesi bununla ilgilidir. Bu dönemde meşrûiyetle Cengiz Han arasındaki ilişkiyi yansıtmaya bakımdan Muhammed Nahcivanî'nin *Düsturu'l-Kâtip* adlı eserindeki ifadeler dikkat çekicidir. Müellif, Celayirli Sultan Üveys'e ithaf edilen eserde efendisini; *Cengiz han devleti geleneklerinin dirilticisi.....şariat sancaklarının yeniden açılmasını sağlayan.....Muhammed*

inancının alevini yeniden tutuşturan gibi ifadelerle anmaktadır¹⁹. Bununla birlikte, XV. yüzyılın hemen başlarında Osmanlılardan II. Murad, Karakoyunlu Cihanşah ve Akkoyunlu

Kara Osman soyağaçlarını Oğuz Han'a dayandıran şecerele ürettiler²⁰. Allah'a iman ve cihat gibi İslamî unsurları da içeren bu yeni yaklaşım Cengizî meşrûiyet anlayışının reddi anlamına geliyordu. Siyasal düşünce alanında bir deney çağı olan bu dönemde sünî kuramları, Türk-Moğol etkilerine, İslam felsefesinin aydınlanmacı ekolünün spekülasyonlarına, şii *imam* anlayışına ve sünî *insan-ı kâmil* kavramına tabi kılınmaktadır²¹.

Bu eğilimlerin çoğu Uzun Hasan döneminde birleştirildi ise de bir anlamda *sünî-sufî* sentezi gibi böylesine hassas bir çaba ancak onun hayatı ile kaim kalabildi. Uzun Hasan meşrûiyet düşüncesini Oğuzcu, İslamî, İranî olmak üzere üç gelenekten desteklemeye özen gösteriyordu. Oğuzcu gelenekle ilgisi soyağacı iddialarında açıkça görülmesinin yanı sıra, kendisinin *Bayındır Han'ın torunu olduğunu vurgulayarak bütün Türklerin hükümdarı olamaya layık yegâne kişi* olarak takdim ediyordu²². Yine bu iddiası ile ilgili olarak Memlûk ve Osmanlı devletlerini Türklere gayri

müslim muamelesi yapmakla itham edip²³ bütün Türk soylarının haklarının koruyucusu sıfatına bürünüyordu ki bu, arkaik Türk hakimiyet anlayışının bir yansıması olarak görülebilir. Daha da önemlisi Uzun Hasan'ın bu söylemi Orta Asya'dan Ortadoğu'ya kadar asırlardır egemen olan meşrûiyetin kaynağının Cengiz ailesi olması düşüncesinin artık bütünüyle terk edildiğinin göstergesidir. Oğuz nesli lehine gerçekleşen bu değişim şüphesiz İlhanlılar çağında yaygınlaşan Oğuz efsanelerinin bir neticesidir. Türkmenler bu efsanelere öylesine sarılmışlardır ki Cengiz karizması ve onun altın urununun yerine bir Oğuz karizması ihya edilmiş bu suretle Cengizî meşrûiyet anlayışının yerini Oğuzcu meşrûiyet düşüncesi kaim olmuştur. Cengiz'in tarihi kişiliği ve karizması düşünülduğünde bu gerçekleştirilen oldukça mühim bir değişimdir.

Dede Korkut geleneğinin Akkoyunlu sahasında yaşatılması²⁴ ve Uzun Hasan'ın sık sık okuduğu eserler arasında Aşık Paşaya ait *Garib-Nâmenin* bulunması onda oluşan türkçü düşüncenin arka planını ile ilgilidir.

Uzun Hasan'ın Karakoyunlu ve Timurlular karşısında elde ettiği başarılarla paralel olarak kendisini tüm islam dünyası için meşru hükümdar olarak takdim etmeye başladığını görüyoruz. Bunun ilk yansıması Cihanşah'ın oğlu Hasan Ali'nin ortadan kaldırılması üzerine Memlûk Sultanı Kayıtbay'a gönderilen zafer nameye görülür. Bu mektubu ilginç kılan, Uzun Hasan'ın zaferlerinin Kuran'da müjdelenmiş olduğuna dair tespitlerde bulunuluyor olası idi. Nitekim bunun ispatı için Rum ve Fetih Surelerinin üçüncü ayetlerinden ebcede hesabı ile

¹⁸ Woods, 114.

¹⁹ H. İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", SBF D, XIV, 69-94.

²⁰ II. Murad döneminde Osmanlılarda görülen Oğuzculuk akımı için bkz.; P. Wittek, "De la défaite d'Ankara a la prise de Constantinople", REI, XII (1938), 27-28; The Rise of the Ottoman Empire, London 1938, 7-13.

²¹ Woods, 5.

²² TKS E. 11602.

²³ TKS E. 3128.

²⁴ Akkoyunlu soyağacındaki bazı isimler ile Dede Korkut hikayelerindeki isimler arasındaki benzerlikler için bakınız, A. Erzi, 181-192.

yapılan deliller gösteriliyordu²⁵. Uzun Hasan'a bahşedilen bu ilahî lütuf birçok yazar tarafından yorumlanmıştır²⁶. İsfahanî Nur Suresinin 55. ayeti ile aynı iddiayı tekrarlarlarken Devvanî de Nisa Suresinin 59. Ayetini Uzun Hasan'ın İslamî meşrûyeti açısından yeniden yorumlama yoluna gider²⁷. Bu tarz izahlarda Uzun Hasan *asrın müceddidi* olarak anılırken onun yönetimi de *halifelik* olarak gösterilir. Bu tür izahlar esasen Uzun Hasan'ın İslam dünyasına yönelik hakimiyet planlarının alt yapısı ile ilgilidir. Nitekim o, *saçma* ve *sapkın* olarak nitelediği Mısır hükümdarlarının meşru olmadığını vurgulamakla²⁸ *hilafet* konusunu tartışmaya açıyor ve Dulkadiroğlu Şahbudak Bey'e gönderdiği mektupta bütün müslümanların meşru hükümdarı olarak kendisinin tanınmasını istiyordu²⁹. Onun bu iddiaları kitabelerde açıkça ifade edilir³⁰.

Bu Oğuzcu ve İslamî kuramlar kadar yaygın olmasa da İranî hakimiyet unsurlarının da Uzun Hasan tarafından zaman zaman kullanıldığını biliyoruz. Bazı mektuplarında kendisini *kisraların halefi* olarak takdim etmektedir³¹. Büyük olasılıkla diplomatik bir klişe olan bu ifade her şeye rağmen Uzun Hasan'ın İran coğrafyasındaki arkaik meşrûiyete dayanma gayretinden kaynaklanmaktadır. Bunun oluşmasında muhtemelen Farisî bürokrasinin katkısı vardır. Meşhur Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün kaleme aldığı *Siyaset-Name* de Selçuklu devleti için böyle bir katkı sağlamayı amaçlamıştır. Bu İranî seküler unsurun yanı sıra Fars toplumunun dinî yapısına yönelik bir söylemle de Uzun Hasan'ın meşrûyeti desteklenmeye çalışılmış; yukarıda da belirtildiği gibi kendisi *imam*, yönetimi de *imamet* olarak nitelendirilmiştir. Özellikle Safevî tarikat önderleri ile yakın ilişkiler kurma çabası bu açıdan da değerlendirilmelidir.

Görüldüğü gibi Uzun Hasan'ın büyük fütihat planlarını meşrulaştırma çabalarının bir yansıması olarak ortaya çıkan bu üç unsur, belli bir ahenk içerisinde işleyen mekanizma gibi iç içe geçmiştir. Uzun Hasan'ın bu çabaları *gelenekçi hakimiyet* anlayışından *karizmatik hakimiyet* anlayışına geçiş şeklinde özetlenebilir. Hatta bu çabanın, *tribal* devletten *merkezî* devlete geçişi amaçladığı da söylenebilir.

Sonuç

Çağdaş birçok Türk-İslam hükümdarı gibi ilim ve sanat erbabı kişileri sarayında toplayıp himaye eden Uzun Hasan³², sık sık ulema meclislerine katılarak hadis, tefsir, fıkıh konularındaki sohbetlere iştirak ederdi. Son Gürcistan seferi dönüşünde, elde ettiği ganimeti ümera, asker, hassa, ulema ve sulehaya dağıtmıştır³³. Kuran-ı Kerimin bazı surelerini Türkçeye tercüme ettiren Uzun Hasanın³⁴ dinî alandaki en önemli hamlesi *Kübreviyye*, *Halvetiyye* ve *Nakşibendilik* gibi sünnî tarikatlar ile *Nimetullahiyye* ve *Safevilik* gibi Şiî tarikatlar arasında bir sentez oluşturma çabasıdır³⁵. İran'da Türk kültürü lehine bir Türk-İran veya bir sünnî-şîî sentezi gerçekleştirmeyi amaçlayan bu çaba şüphesiz oldukça güç bir işti. Nitekim sağlanan kısmî uzlaşma Uzun Hasan'ın hayatı ile sınırlı kalmış, onun ölümünden sonra bütünüyle ortadan

²⁵ İbn-i Tagrıberdi, Havadisü'd-Duhar, ed. W. Popper, Berkeley 1931, 712-714. Bu mektubun bir benzeri de Topkapı Sarayındadır, TKS E. 10727.

²⁶ Fazlullah İsfahanî, Tarih-i Âlem Arâ-yı Eminî, Fatih Ktp. 4431, 18 a-19 a, 83 a-84 b; Tihranî, 406; TKS E. 11676.

²⁷ İsfahanî, 18 b; Woods, 115-116.

²⁸ TKS E. 3128.

²⁹ Woods, 129.

³⁰ Uzun Hasan; Diyarbakır Ulu Camiindeki 874/1469 tarihli bir kitabede, Mevlana es-sultan, el-melikü'l-adl, el-âlim, el-âbid, el-müeyyed, el-muzaffer, el-mansur, el-Bayındır, hüsamü'd-dünya ve'd-din, Sultanu'l-İslam ve'l-müslimin, katil-i fücret ve'l-mütemerrid [Basri Konyar, Diyarbekir Tarihi, II, Ankara 1936, 145]; Yezd Camii kitabesinde, adil İmam....., İslamın padişahı, Allahın yeryüzündeki gölgesi [Woods, 265 n. 65]; 881/1476 tarihli bir başka kitabede ise, derzaman-ı hilafet-i padişah-ı islam es-sultanu'l-azam, mâlik-i rikabü'l-ümem abu'n-nasr Hasan Bahadır Han [Woods, 265 n.68.] ifadeleri ile anılır.

³¹ TKS E. 8344 - 9662 - 11485.

³² Uzun Hasan'a ait 1 Zilhicce 877/ 29 Nisan 1473 tarihli mektupta, dülgerlik ve sedef işlemeciliğinde mahir olan Ali Nakkare, Zeynel Ali ile Kemaleddin Mehmed Hatib'e senelik 12.000 dinar verilmesi bildirilmektedir. TKS E. 8929.

³³ Müneccimbaşı, 636 a.

³⁴ Faruk Sümer, "Ak-Koyunlular", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 40 (1986), 25. Diyarbakır'da dünyaya gelen Uzun Hasan'dan asırlar sonra yine bir Diyarbakırlı olan Ziya Gökalp'ın Kuran'ı Türkçeye tercüme etme fikrini savunmuş olması dikkat çekicidir.

³⁵ Woods, 95.

kalkmıştır. Şayet bu sentez çabası gerçekleştirilmiş olsa idi, Safevîlerin ortaya çıkış ve gelişiminde etkin rol oynayan toplumsal taban desteği tarihî seyrinden çok farklı olacağı gibi İran'ın dinî yapısı da bugünkünden farklı olacaktı.

Ortadoğu'da Moğol egemenliğinin dağılmasıyla başlayan Türkmen hakimiyetinin zirve noktasını temsil eden Uzun Hasan Bey, Cengizî meşrûiyet anlayışının son temsilcisi sayılan Timurlu hanedanını da ortadan kaldırınca bütün Türk-İslam dünyasına hakim olmak gibi büyük bir hedefe odaklanmıştır. Bu nedenle bu coğrafyanın geçerli bütün meşrûiyet kavramlarıyla örtüşen söylemlerin onun etrafında geliştirildiğini görüyoruz. Türk coğrafyaları üzerindeki hakimiyet mücadelesi verirken Cengizî meşrûiyet kavramları yerine Oğuzcu kavramları; İslam coğrafyasında hedefler geliştirirken İslami egemenlik kavramlarına yönelip hilafet ve müceddid kavramlarını kendi iktidar açısından değerlendiriyor hatta sultanu'l-İslam ve'l-müslimin, Zıllullah-i ruy-i zemin, derzaman-ı hilafet-i padişah-ı islam es-sultanu'l-azam unvanlarını kullanıyordu. Bununla da yetinmeyip İran coğrafyasına hakim olmasından dolayı kendisi Kısraların Halefi olarak takdim edilirken yönetimi de imamet olarak nitelendiriliyordu. Böylece hem İran'ın arkaik kültürüne yaslanmış oluyor hem de Şîî zümrelerin desteğini almaya çalışmıştır.

Kaynakça

A) Arşiv Belgeleri

Topkapı Sarayı Arşivi, E. 3128 –11602 -11602-3128 -10727 - 11676-3128 -8344 –9662 – 11485-8929.

B) Kaynaklar ve Tetkikler

BARCAN Ö. Lütfi, “Osmanlı Devrinde Ak-koyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beye Ait Kanunlar” Tarih Vesikaları Dergisi, I/2-3, 91-197.

BAYKAL B. Sıtkı,1957,” Uzun Hasan’ın Osmanlılara Karşı Kat’i Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması”, Belleten, XXI/82, 261-281.

-----,1964,“Fatih Sultan Mehmed – Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi”, Tarih Araştırmaları Dergisi,II, 67-81.

ERZİ Adnan, 1954,”Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar”, Belleten, XVIII/70, 179-201.

HINZ W. , 1948, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, çev. T. BIYIKLIOĞLU, Ankara.

İBN-İ TANGRİBERDİ, 1931,Havadisü’ d-Duhar, ed. W. POPPER, Berkeley.

İNALCIK Halil, 1959, “ Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi”, SBFD, XIV, 69-94.

İSFEHANî Fazlullah, Tarih-i Âlem Arâ-yı Eminî, Fatih Ktp. 4431.

KEMALPAŞAZÂDE, Tevarih-i Âl-i Osman, VII, Fatih Kütüphanesi 4205.

KIRKIL Emin, 1991, Uzun Hasan Bey ve Zamanı, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

KONYAR Basri, 1936, Diyarbekir Tarihi, II, Ankara.

MINORSKY V. , 1942 , “A Civil and Military Review in Fars in 881/1476”, BSOAS, X, - [Turkmenica 3] – ,741-778.

-----, 1955, “The Aq-Qoyunlu and Land Reforms”, BSOAS, XVII, - [Turkmenica 11] – 449-462.

MÜNECCİMBAŞI, 2103, Sahaifü’l-Ahbar, Esad Efendi Kütüphanesi.

SAVORY Roger M., 1960, “The Principal Offices of the Safawid State During the Reign of Ismail I” BSOAS,XXIII 91-105.

-----, 1961, “The Principal Offices of the Safawid state During the Reign of Tahmasp I” BSOAS, XXIV 65 – 85.

SÜMER, Faruk, 1986, “Ak-Koyunlular”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 40 1-37.

TIHRANÎ, Ebu Bekr, 1962, Kitab-ı Diyar-ı Bekriyye, nşr. N. LUGAL – F. SÜMER, Ankara, 151-152. TURAN Şerafettin, 1965, "Fatih Mehmed – Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", Tarih Araştırmaları Dergisi, III/4-5, 63-138.

WITTEK, Paul, 1938, The Rise of the Ottoman Empire, London.

WOODS, John E., 1976 The Aqqyunlu, Minneapolis&Chicago.

YAZICIOĞLU ALİ, 1390, Tarih-i Âl-i Selçuk, Topkapı Sarayı Revan Ktp.
No:

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:1/Sayı:1/Aralık/2013

ISSN:2148-2292.
АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Academic Journal of History and Idea
Volume:1/Number:1/December /2013

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:1/Sayı:1/Aralık/2013

ISSN:2148-2292.
АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Academic Journal of History and Idea
Volume:1/Number:1/December /2013